

*Кульматицька М. Р.,
аспірант кафедри української мови філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЧАСТКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ІДІОСТИЛЮ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Анотація. У статті розкриваються особливості мовно-індивідуального стилю Оксани Забужко на матеріалі її публіцистичних творів. Здійснюється лінгвістичний аналіз обмежувально-видільних часток, окреслюються характерні особливості їх функціонування, досліджується експресивно-стилістичне навантаження в аналізованих творах.

Ключові слова: ідіостиль, частка, публіцистика, особливості функціонування.

Постановка проблеми. Творчість Оксани Забужко є яскравим явищем української й світової культури, адже її публіцистика являє собою сплав науки та літератури, життєвого досвіду й глибокої ерудиції в різних сферах діяльності суспільства. Мова її творів – це окремий яскравий сегмент, який потребує ґрунтовних наукових лінгвістичних студій.

Ідіостиль О. Забужко формують різні мовні елементи, серед яких важлива роль належить часткам, адже спостерігається їх абсолютно новаторське й індивідуальне вживання, поєднання між собою та з іншими елементами тексту. Частка як елемент ідіостилю О. Забужко ще не була предметом дослідження в мовознавстві. Саме в цьому полягає новизна роботи.

Публіцистика посідає важливе місце в житті суспільства та являє собою складну багатофункціональну систему, а тому її вивчення є надзвичайно актуальним питанням лінгвістичних розвідок, адже в цьому аспекті розкриваються механізми впливу на людину через слово.

Мета статті – здійснити лінгвістичний аналіз часток у публіцистичних творах Оксани Забужко, що передбачає окреслення особливостей функціонування й стилетворчого навантаження часток і з'ясування їх стилістичної ролі. Джерелами ілюстративного матеріалу є збірник есе «Хроніки від Фортінбраса» та монографія «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (картотека складає 786 одиниць).

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «індивідуальний стиль» трактується вченими, зокрема С. Єрмоленко, здебільшого як «сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [9, с. 603–604]. Отже, такий стиль охоплює винятково мовний шар художнього твору, тобто його зовнішню форму, і є індивідуально авторським використанням мови. Пояснення ідіостилю, на переконання В. Григор'єва, має спрямовуватись на вияв «глибинного семантичного й категоріального зв'язку його елементів, що демонструють у мові творчий шлях автора» [7, с. 54–75].

Описати індивідуальний стиль письменника означає вилучити з текстів його доробку якнайбільше типових носіїв стилю, з'ясувати чинники, що зумовили наявність саме цих носіїв у текстах, звести ці чинники й носії в одну естетичну систему, після чого визначити носії домінуючі (що лідирують за періодичністю вживання) та другорядні (вживані рідше, проте також сталі), а також визначити найвпливовіші для текстів письменника чинники [2, с. 129]. Отже, існує поділ ознак ідіостилю на формальні (пов'язані зі ста-

тистичними характеристиками мови твору) і неформальні. До неформальних ознак можна віднести особливості вживання різних виразних засобів мови: фонетичних, лексичних, фразеологічних, граматичних [8]. Саме неформальні ознаки ідіостилю певного автора найчастіше перебувають у колі уваги мовознавців. Серед них особливе місце належить таким граматичним класам слів, як частки, що є об'єктом нашого дослідження.

Сучасні українські мовознавці, наприклад І. Вихованець, трактують частку як «незмінну службову частину мови, що надає окремим словам або членам речення додаткових значеннєвих відтінків, а також бере участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу» [4, с. 723–724]. В. Горпинич зауважує: «Частки слугують для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів» [6, с. 288]. Розглядаючи частки як граматичний клас службових слів, О. Безпояско кваліфікує їх як незмінну службову частину мови та не заперечує наявності в них певної семантики: «Частки, хоча й не називають фрагментів довкілля, вносять у речення певний елемент змістової характеристики» [1, с. 77].

Укладачі «Теоретичної морфології української мови» І. Вихованець і К. Городенська стверджують: «Частки належать до класу службових слів, адже вони так само не співвідносяться з поняттями, відповідно, не мають лексичного значення та виконують лише синтаксичні функції» [5, с. 357]. Варто зазначити, що І. Вихованець у праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988 р.) звертає увагу на те, що великим недоліком традиційного поділу слів за семантико-граматичними класами є їх розміщення в одній площині. А оскільки службові частини мови позбавлені лексичного значення, то часто їх розглядають у системі частин мови «у ролі її компонентів, а отже, ігнорується їх специфіка, не розкривається їх граматичний статус, їх службовий стосунок до слова та до інших мовних одиниць» [3, с. 23].

Аналіз досліджуваних публіцистичних творів О. Забужко дає підстави виділити певні стильові особливості функціонування часток, які більш ми детально розглянемо далі.

1. Накопичення часток.

На сучасному етапі розвитку художні й публіцистичні тексти урізноманітнили інноваційні експресивні синтаксичні конструкції, основу яких складають традиційні (риторичні) фігури: накопичення, уникнення, переміщення тощо. Саме фігура накопичення характерна досліджуваним творам О. Забужко. І. Кочан стверджує: «Фігури накопичення – це синтаксично-стилістичні звороти мови, що вживаються для нагнітання почуттів, посилення чогось» [10, с. 334]. Явище нагромадження службових частин мови недостатньо досліджене в мовознавстві, адже виділяють лише один вид накопичення, який називає й пояснює нагромадження чи повторення службових частин мови, зокрема сполучників, – полісиндетон. Щодо накопичення часток, яке ми спостерігаємо в творах О. Забужко, мовознавці не пропонують окремої стилістичної фігури на визначення цього мовного явища, тому залишається аналізувати частки з огляду на загальне поняття фігури накопичення.

Наприклад: *«Межа, з якої письменник споглядає життя (хай би навіть тільки своє власне!)», сама зробилась об'єктом споглядання <...>»* [12, с. 338] (тут і далі виділення при частках наше – М. К.); *«І при всьому тому вони становлять унікально-неповторну цілість, забезпечену не просто естетично – єдністю оприсутненої в них авторської особистості, а, як і у випадку Сковороди, тотально-життєво, тобто тією, аж наче вже й нерозчленююю, єдністю авторського життя («життя») і творчості <...>»* [13, с. 14]; *«<...> «готові», втілені в словесне м'ясо віри, написані «з нього» – темного, вислизуюче-невловного й тим дражливого, – вийдуть, звичайно, зовсім несхожими між собою **вже хоча б тільки** коштом відмінності в мовах написання»* [12, с. 34].

2. Авторське графічне виділення часток.

Для кожного автора художнього чи публіцистичного тексту характерні свої власні шляхи й способи, за допомогою яких він намагається привернути увагу читача до певного елемента твору, акцентувати та виділити певну думку чи факт, який відіграє суттєву роль у тексті. Зазвичай письменники виділяють повнозначні частини мови, а в досліджуваних творах О. Забужко ми спостерігаємо виділення службових частин мови, зокрема часток, що свідчить про їх вагомий функцію в тексті та розміщення на одному функціональному шаблі. І. Кочан стверджує: «Таке авторське виділення виступає яскравою підказкою читачеві, яку не можна не помітити» [10, с. 156]. Зміна шрифту (курсив, щільний, підкреслений), що є найпершою графічною одиницею, може виділяти як слово, так і частину речення, а також ці шрифти можуть накладатись один на одного.

Наприклад: *«Я не голослива: з друкованих раніше в Україні есеїв (їх тут приблизно половина) до книжки включено **тільки ті, котрі мали суспільний резонанс, не раз і доволі гучний <...>»*** [12, с. 17]. Загальноприйнято, як наголошує І. Кочан, що «курсив виділяє в писемному тексті те, що в усному виділяє інтонація» [10, с. 156]. Отже, виділяючи частку *тільки*, О. Забужко максималізує її видільну функцію та акцентує на елементі тексту, якого стосується *тільки*.

*«<...> як для переможця сексуальне посідання жінок підбитої країни стверджує його на неї власне-маскулінне право, при зворотньому співвідношенні статей мужчина «перемагає» **тільки** як «лібідо», але НЕ символічно, – себто, у висліді, нікуди не дінешся <...>»* [12, с. 169]; *«Себто, так чи інакше, а літературознавцям у їхній претензії на узурпацію виключних прав на «Кобзар» таки доведеться поступитися: «Кобзар» є **не тільки література**, у секулярно-новевропейському сенсі терміна <...>»* [13, с. 10–11] (виділення О. Забужко – М. К.). В аналізованих творах О. Забужко спостерігається накладання двох шрифтів: курсиву і щільного; І. Кочан вважає, що це «посилило авторську думку, привертає увагу до виділених щільністю рядка слів» [10, с. 157], тобто підкреслює важливість думки, висловленої у творі.

Отже, графіко-зображальне оформлення тексту, особливо часток у його тканині, дає змогу акцентувати увагу читача на певних його елементах, створити бажані смислові відтінки за допомогою виділення саме часток.

3. Вживання і написання частки хоч би.

Частка *хоч би* належить до розряду видільних часток, які, на думку В. Горпинича, «виконують у реченні видільну функцію» [6, с. 296]. І. Вихованець стверджує, що частка *хоч би* належить до таких, які «в мові художньої літератури є активним виразниками бажального значення в структурі двоскладних речень і

вживається переважно з дієслівними формами минулого часу; у структурі односкладних бажальних із головним членом, який виражений інфінітивом чи формою *не було*» [5, с. 293–294]. Проте в аналізованих творах О. Забужко ми не спостерігаємо жодного з наведених випадків, натомість маємо ситуацію, коли частка *хоч би* має варіації в написанні, адже в одних випадках вона написана окремо, як і подають усі граматики (наприклад, «Теоретична морфологія української мови» І. Вихованця та український правопис [11, с. 50]), а в інших – разом.

У разі традиційного правопису частка *хоч* є видільною, а *би* – формотворчою, тобто, як стверджує І. Вихованець, «надає слову чи реченню певної граматичної форми, а також утворює дієслова умовного способу, надаючи реченню ірреального змісту» [5, с. 293–294]. Також відомо, що частки можуть поєднуватись, утворюючи складені форми, наприклад *хоч би*. Уже було зазначено, що нагромадження часток призводить до послаблення смислової функції однієї з них або ж, навпаки, посилює й підкреслює її функціональну роль (у нашому разі – видільну). Коли частку *хоч би* О. Забужко пише разом (*хочби*), то йдеться про часткову втрату партикулою *хоч* своєї абсолютної видільної функції та значне зменшення здатності *би* надавати слову чи словосполученню слів форми певної умови.

Наприклад: *«<...> майбутня Росія, різнилася від своїх західних посестер не тільки, як пише Е. Сайд, безпосередньо прилеглістю колоній та відсутністю культурних та економічних перепадів між ними й метрополією (приєднані землі незвідка і в культурному, і в економічному відношенні стояли вище, як от **хочби** й у випадку гетьманської України), – вона різнилася й дечим посутнішим <...>»* [12, с. 301–302]; *«Двомастами літ раніше в українській літературі подібну операцію виконав був І. Котляревський, і взагалі з погляду історико-літературного така практика не є чимось незвичайним (досить згадати **хочби** трансформацію італійського Піноккіо в російського Буратіно)»* [12, с. 317].

4. Частка як засіб виділення теми.

Як стверджує І. Вихованець, частки слугують засобами виділення теми та реми в актуальному членуванні речення [5, с. 358]. Мовознавці вважають, що частками, які виділяють здебільшого рему, є *тільки, лише, лиш, навіть, хоч, хоч би* (наводимо лише ті, які є видільними). Що ж стосується теми, то ні І. Вихованець, ні О. Безпояско не вказують жодної видільної частки, яка слугувала б засобом виділення теми, а подають лише постпозитивно вживану частку *же (ж)* та препозитивно відсполучникову частку *а* [5, с. 362]. Проте досліджувані твори О. Забужко дають матеріали для аналізу рідкісних випадків виділення теми такими обмежувальними частками, як *тільки, навіть, лише, лиш, вже, хіба*.

Наприклад: *«<...> поезія є не що інше, як природна функція мови, або – ще точніше – гранична повнота людської мовної потенції, ліміт, за яким – **хіба що вже лиш** мова янголів (чи, може, музика? чи – мовчання? у кожному разі – нема слів <...>»* [12, с. 43]; *«По-перше, у нинішній лінгвістичній ситуації в Україні **хіба лише** літератори – люди, котрі безпосередньо працюють з мовою і в мові, занурені в саму її смислову речовинність, – це зберегли в поглядах на неї природний здоровий глузд практиків <...>»* [12, с. 102].

Ці конструкції є яскравими прикладами накопичення одноконструкційних часток, що стоять у препозиції до підметів. Саме нанизування суттєво посилює й виділяє підмет та, відповідно, тему. Накопичення часток, що стоять у препозиції до підмета, відіграють важливу стилістичну роль, адже вони суттєво

посилюють підмет і надають йому бажаних смислових відтінків, звертаючи увагу читача на те, що хотів би відзначити автор.

5. Пост- та інтерпозиція частки щодо присудка.

В аналізованих творах О. Забужко частки виконують багато важливих функцій залежно від позиції: частка може стояти не лише між частинами складеного підмета, а й між частинами складеного присудка, причому обидва такі випадки є абсолютно індивідуальними й унікальними.

Наприклад: «Позірний анахронізм такої аналогії – з розривом у кілька століть – аж ніяк не повинен нас бентежити: варто **тільки** зійти на хвилику з позиції всталеної радянською наукою періодизації історії <...>» [13, с. 27–28]; «Та й ціла одісея Луцького-молодшого країнами й континентами, епохами й культурами, здумати **лише**: галицьке міжвоєння, нацистська Німеччина, Британія 40-х, Америка 50-х! – вже сам марширує звучить як зміст підручника світової історії ХХ століття!..» [12, с. 323]; «Останнє, як знаємо <...> ти це не похотівсь утямити, як, власне, ставишся до цюйно показаного в новинах сюжету, а на екрані вже заряхтіли, збиваючи з думки, крос-курси валют на сьогодні або карамельно-лискучі рекламні дівулі, й у висліді пам'ятається **уж**е **хіба** **лиш** – що кава тобі холодне <...>» [12, с. 83].

6. Видільні частки, що стосуються всієї конструкції або її частини.

Обмежувально-видільні частки традиційно виконують у реченні видільну функцію та стосуються одного чи двох членів речення. Проте О. Забужко в аналізованих текстах ставить частку в таку позицію, коли вона не виділяє один член конструкції, а стосується або всього, або частини речення (якщо речення довге за обсягом). До таких випадків належать ситуації, коли частка стоїть на початку речення, підрядної частини, відокремленого означення чи обставини. Розглянемо ці випадки на таких прикладах:

а) частки при відокремлених членах речення: «Хутірська свідомість <...> **вперто** моністична: **навіть** визнаючи існування якогось іншого соціуму за межами свого хутора, вона ніяким побитом негодна вмістити думки про його **інакшість**, а просто моделює собі цілий світ за зразком рідного хутора <...>» [12, с. 196]; «Це Спіноза, ще один маргінал – **тільки** холодний, розрізаний, водянисто-дошовий: північний <...>» [12, с. 348];

б) частки на початку речення: «**Навіть** за східноєвропейським рахунком моє повне «культурне ID» вражало б числом зяючих прочерків і знаків питання» [12, с. 343]; «**Тільки** від 1840-х рр. ситуація устійнюється – від часу появи Шевченкового «Кобзаря», але, позаяк, ані Шевченко, ані пізніша наша класика в повноцінних перекладах ніколи не з'явилися і, відповідно, до культурного фонду людства так і не ввійшли <...>» [12, с. 346];

в) частки при вставлених конструкціях: «Тут би теж здався трактат, і не один, – на з'ясування того, чому культура завжди іронічна і чому, відтак, утрата змісту іронії (**вже** скільки десятиліть у нас навіть Шевченка декламують, **не чуючи** його іронічних інтонацій!) завжди знаменує занепад культури <...>» [12, с. 328]; «<...> Петербург із необхідністю задавав нехитну норму (взірець та ідеал) присталою «дворянинові 2 життя (**навіть** якщо омріяна в себе на хуторі «Петербурзька сторона» й виявлялася в дійсності огидним «притулком злиднів!») <...>» [13, с. 78].

Висновки. Таким чином, в аналізованих публіцистичних творах О. Забужко вживання часток є абсолютно новаторським

та індивідуальним, що дає підстави говорити про розширення функціональних меж частки як службової частини мови, а також вважати частку одним із домінуючих елементів, що формують ідіостиль письменниці. Частки є універсальним і дієвим засобом створення бажаних смислових акцентів, залежно від позиції ця службова частина мови може кардинально змінити зміст тексту або додати нових значеннєвих відтінків.

Література:

1. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення / О. Безпояско // Українська мова. – 2003. – № 4. – С. 77.
2. Вечоркін І. Проза І. Франка: ідіостильові прояви / І. Вечоркін // Українське літературознавство. – 2014. – Вип. 78. – С. 126–140.
3. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Частки / І. Вихованець // Українська мова: енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 723–724.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Горденська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Горпинич В. Морфологія української мови / В. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
7. Григор'єв В. Грамматика ідиостиля: В. Хлебников / В. Григор'єв. – М., 1983. – 200 с.
8. Дідух Х. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. Дідух // Філологічні науки. Серія «Риторика і стилістика». – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm.
9. Єрмоленко С. Стиль індивідуальний / С. Єрмоленко // Українська мова: енциклопедія. – К., 2004. – С. 603–604.
10. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту / І. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
11. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
12. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: вибрана есеїстика / О. Забужко. – 3-є вид., доп. – К., 2006. – 352 с.
13. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К., 1997. – 144 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

Кульматицкая М. Р. Частица как элемент идиостиля Оксаны Забужко

Аннотация. В статье раскрываются особенности речевого индивидуального стиля Оксаны Забужко на материале ее публицистических произведений. Осуществляется лингвистический анализ ограничительно-выделительных частиц, определяются характерные особенности их функционирования, исследуется экспрессивно-стилистическая роль в анализируемых произведениях.

Ключевые слова: идиостиль, частица, публицистика, особенности функционирования.

Kulmatitska M. Particle as an element of individual style Oksana Zabuzhko

Summary. The article reveals the peculiarities of speech individual style by Oksana Zabuzhko on the materials of her nonfiction works. Linguistic analysis is restrictive-secretory particles, which determined by characteristic features of their functioning, explores the expressive and stylistic load in the analyzed works.

Key words: individual style, particle, nonfiction works, features of functioning.